

Druhá část této podnětné publikace je věnována *dialektice sociálního rozvoje sovětské společnosti* a klade důraz na využití možností marxistické sociologie při řešení praktických úkolů.

V první kapitole této části M. N. Rutkevič aplikuje *teoretické přístupy dialektického materialismu a sociologie na řešení konkrétních úkolů rozvoje sovětské společnosti* a ukazuje, jak je tato problematika řešena v dokumentech KSSS.

V této souvislosti je zajímavé a pro československou veřejnost podnětné shrnutí dosa-
vadních přístupů a zkušeností ze sociálního plánování na jednotlivých stupních řízení
sovětské společnosti.

Na problematiku sociálního plánování logicky navazuje kapitola *zabývající se sociál-
ní strukturou sovětské socialistické společnosti* a směry jejího rozvoje.

M. N. Rutkevič se v ní zabývá vymezením sociální struktury a seznamuje čtenáře
s vývojem názorů na tuto problematiku v marxistické vědě. Zároveň kriticky posu-
zuje buržoazní řešení sociální struktury, pro něž je zvláště typický strukturálně funk-
cionální přístup. Kapitulu uzavírá popisem vývoje a současného stavu sociálně třídní
struktury v SSSR.

Závěrečná kapitola publikace je zajímavým příspěvkem k *problematice socialistického
způsobu života*. Autor soudí, že „způsob života můžeme vymežit jako souhrn podsta-
tných rysů, charakterizujících činnost národů, tříd, sociálních skupin a osobností v pod-
mínkách určité společensko-ekonomické formace“ [s. 298].

Po vyjasnění marxistického stanoviska k *problematice socialistického způsobu života*
se zabývá často diskutovaným vlivem způsobu života na formování osobnosti člověka.
Podrobně rozebírá přístupy a konkrétní požadavky, které si klade sovětská společnost
při výchově a rozvoji občana socialistické společnosti. Závěrečnou kapitolu stručně uza-
vívá pohledem na některé kvalitativní a kvantitativní charakteristiky způsobu života.
K těm mimo jiné řadí charakteristiku sociálních vztahů, vztahy mezi národy a národ-
nostmi, internacionalismus, sociální optimismus a další.

Studie *Dialektika a sociologie* je přínosem pro rozpracování vztahových otázek dia-
lektického materialismu k marxistické sociologii. Přístupnou formou umožňuje pocho-
pení marxistické metodologie a její aplikaci v marxistické sociologii. Velmi užitečná je
i přehledná kritika buržoazních teorií podaná v jednotlivých kapitolách v souvislosti
s řešenou problematikou. Předpokládáme, že práce M. N. Rutkeviče neujde pozornosti
širší, zvláště pak sociologické veřejnosti.

Zdeněk Cecava

Rabočij klass v uslovijach naučno-techničeskoj revolucii (Dělnická třída v podmín- kách vědeckotechnické revoluce)

Moskva, Nauka 1979, 309 s.

Recenzovná publikace je kolektivní monografií (hlavní redaktoři V. I. Usenin a
V. V. Krevněvič) a je výsledkem několikaleté práce výzkumníků především z Ústa-
vu mezinárodního dělnického hnutí AV SSSR v Moskvě. Monografie byla připrave-
na na základě sovětských dat z velkého mezinárodního srovnávacího výzkumu
Automatizace a průmysloví dělníci. (1) Iničiátorem myšlenky uskutečnit mezinárod-
ní srovnávací výzkum, který by sledoval sociální důsledky zavádění automatizace
ve vybraném průmyslovém odvětví v různých zemích dvou protikladných společ-
enských systémů byl právě Ústav mezinárodního dělnického hnutí v Moskvě. Takový vý-
zkum se potom uskutečnil v sedmdesátých letech. Jeho cílem bylo především: a) zís-
kat údaje o sociálních důsledcích automatizace v různých zemích; b) odhalit záko-
nité důsledky vědeckotechnických inovací a odlišit je od působení dalších faktorů,
zvláště sociálně ekonomického systému; c) poznat zvláštnosti zkoumaných jevů
v socialistických zemích.

V SSSR se v posledním období věnuje prvořadá pozornost otázkám vlivu vě-
deckotechnického pokroku, zvláště automatizace, na likvidaci existujících rozdílu

(1) Uvedeného výzkumu se zúčastnily výzkumné kolektivy z 15 zemí, mezi nimi
bylo také Československo, a na stránkách Sociologického časopisu byly z tohoto vý-
zkumu publikovány některé materiály, například Charvát, F. — Řehák, J. — Tuček,
M.: *Dělník v procesu měnění se techniky*. 1977, č. 6; Usenin, V. I. — Nočevnik, M. N.:
Automatizace a průmysloví dělníci. 1974, č. 1; Maslov, V. I. — Hudeček, J.: *Účast
dělníků na řízení socialistické výroby v SSSR a ČSSR*. 1979, č. 2.

mezi fyzickou a duševní prací, a otázkám formování mnohostranně rozvinuté osobnosti člověka v období vědeckotechnické revoluce.

Recenzovaná monografie má osm kapitol a zahrnuje všechna podstatná témata související se sociálními otázkami automatizace. Ústřední místo zaujímá tematika analýzy změn v charakteru a obsahu práce v důsledku zavádění automatizace, dále účast pracujících na řízení a práce odborových organizací na závodech, to vše v souvislosti s technologickým pokrokem.

První kapitola je věnována *teoretickým a metodologickým problémům výzkumu sociálních důsledků automatizace*. Autoři zdůrazňují, že vědeckotechnický pokrok nepůsobí na sociální život společnosti přímo, ale zprostředkovaně. Změny, k nimž dochází v systému strojů a pracovních předmětů, vedou k přerozdělení funkcí mezi stroji a lidmi. Výsledkem toho jsou změny v obsahu a charakteru práce, které jsou spojeny s určitými sociálními důsledky. Při přípravě výzkumného projektu probíhaly v mezinárodním výzkumném kolektivu diskuse právě k otázkám chápání podstaty automatizace a automatizované práce. Tak například pojmu automatizace, který nebyl chápán jednoznačně, bylo věnováno několik mezinárodních zasedání zúčastněných skupin. Nakonec bylo přijato kompromisní řešení v poměrně jednoduché operationalizaci tohoto pojmu pro potřeby výzkumného šetření: Automatizovaná práce byla tedy chápána jako práce, kde většinu výrobních operací vykonávají stroje bez bezprostřední účasti člověka, zatímco neautomatizované pracovní postupy obsahují řadu operací vykonávaných jednak strojem s bezprostředí účasti člověka, jednak přímo pracovní postupy tzv. ruční:

Významným momentem je zde rozlišení „hraničních“ bodů mechanizace a automatizace. V marxistickém pojetí je přechod od mechanizace k automatizaci chápán jako proces, kdy pracovní funkce člověka přebírá technika a kdy dochází k hlubokým kvalitativním přeměnám v technologii výroby; současně se člověk osvobozuje od bezprostřední účasti ve výrobním procesu, tzn. stává se jeho dohlížitelem a reguluje tento proces.

Důležitou otázkou, která byla předmětem mnoha diskusí, byla socialistickými zeměmi navrhovaná hypotéza o rozhodujícím vlivu sociálně ekonomického a politického systému země na zavádění a vývoj automatizace, jakož i na její sociální důsledky. Byla posléze prosazena jako hlavní výzkumná hypotéza.

Socialistická společnost — na rozdíl od kapitalistické, kde zavádění automatizace se uskutečňuje pouze na základě technicko-ekonomických rozpočtů — je při zavádění automatizace motivována více faktory. Hlediska ekonomická jsou spojována s řešením důležitých sociálních problémů, jako jsou např.: omezování sféry těžké manuální práce, změny v charakteru a obsahu práce a překonávání existujících rozdílů jak uvnitř dělnické třídy, tak i mezi dělnickou třídou a inteligencí.

Osou celé monografie je *druhá kapitola*, věnovaná *analýze základních tendencí ve změnách v obsahu a charakteru práce a pracovních podmínek*. Podává vcelku jednoznačně vymezení pojmů „charakter práce a obsah práce“. *Charakter práce* je v širokém smyslu chápán jako kategorie sociálně ekonomická a jako takový je určen společenskou dělbu práce v daných sociálně ekonomických podmínkách. V kapitalismu se společenská dělba práce projevuje v tom, že jednotlivé druhy pracovních činností jsou pevně spojeny s určitými třídami a sociálními skupinami. Dělbá práce v socialistické společnosti není spojena s třídním antagonismem, ale existují rozdíly ve společenské organizaci práce. Proto se charakter práce v socialismu stává jedním z podstatných třídotvorných znaků. Ve výzkumu *Automatizace a průmysloví dělníci* byl charakter práce používán především jako zobecněné chápání principiálních kvalitativních charakteristik funkčního obsahu práce dělníka, zvláště pak jako rozdíl práce fyzické a duševní.

Obsah práce je spojen s technologickým základem dělby práce, určeným vztahem materiálně technické báze výroby a organizace práce. Rozdíly v obsahu práce se projevují jako rozdíly v úrovni kvalifikace jednotlivých profesí. „Obsahem práce se rozumí souhrn pracovních funkcí pracovníka, jeho kvantitativní a kvalitativní určení, podmíněné technikou a technologií výroby, organizací práce a kvalifikovaností pracovníka“. Přítom autoři pracovními funkcemi rozumí činnosti, které je člověk povinen uskutečnit v pracovním procesu. Materiální základnou změn funkčního obsahu práce je technický pokrok, který přetváří materiální bázi výroby, bezprostředně působí na dělbu a přerozdělení pracovních funkcí a operací mezi člověkem a technikou a zprostředkovaně, přes organizaci práce, ovlivňuje dělbu pracovních funkcí mezi pracujícími různých profesí. Změny v obsahu těchto funkcí samy určují profil každé jednotlivé profese.

Při sledování objektivních předpokladů změn v obsahu práce bylo sledováno a kolik automatizovaných provozů ve čtyřech závodech automobilového průmyslu a výsledky byly vzájemně srovnávány.

Získaná data ukázala, že zavedením automatizované výroby se snížil více než dvojnásobně počet dělníků-operátorů, ale skoro třikrát vzrostl počet seřizovačů a čtyřikrát více vzrostl počet opravářů. Objevila se kromě toho nová skupina dělníků: seřizovači-operátoři. V jejich činnosti jsou současně zastoupeny jednoduché i složité operace a jejich práce se tím stává různorodou a obsažnou.

Výzkum umožnil také vypracovat typologii dělníků pracujících v neautomatizovaných a v automatizovaných provozech. Ukazuje se, že dochází k *integraci profesí*. Vysoká automatizace totiž nejen ukončuje dělení profesí na úzké specializace, ale podmiňuje jejich slučování na vysoké úrovni (to je zejména typické pro profesní operátorů a seřizovačů: v neautomatizovaných provozech existují mezi jejich prací funkční rozdíly, v automatizovaných provozech tyto rozdíly mizí).

Široce jsou dále rozebírány konkrétní změny v obsahu práce. Rozdíly v obsahu práce dělníků v provozech s různou úrovní mechanizace a automatizace výrobních procesů se projevují v ukazatelích charakterizujících kvalitativní a kvantitativní změny jednotlivých obsahových úrovní. (Za kvalitativní charakteristiky obsahu práce jsou mimo jiné považovány: stupeň složitosti práce, stupeň různorodosti, tvořivost a samostatnosti práce).

Dále jsou v této kapitole analyzovány potřeby vzdělání a kvalifikace dělníků (je zde mj. zdůrazněn fakt, že nepřetržitý růst vzdělanostní úrovně dělníků, zvyšování úrovně jejich profesionální přípravy začíná v současné době předstihovat tempo rozvoje automatizace, což vyžaduje změny v dělbě práce v automatizovaných a neautomatizovaných provozech), otázky akceptace změn v obsahu práce dělníky samými (zdá se, že operátoři, seřizovači atd. zvláště oceňují růst duševních nároků na práci a zvyšování její intelektové náročnosti) a dále otázky zlepšování pracovních podmínek v důsledku zavádění automatizované výroby.

Důležitým aspektem při zavádění technologických změn je *spolupráce mezi vedením závodů, odborovou organizací a dělníky*. Těmto problémům je věnována *třetí kapitola* monografie.

Technologické inovace s sebou přinášejí problémy rekvalifikace, změnu pracovního místa, problémy adaptace na novou, neznámou techniku a sociální prostředí. V podmínkách kapitalismu vedou proto odbory a jiné dělnické organizace úporný boj za demokratickou kontrolu nad procesem modernizace výroby. Požadují plánovaně zavádění nové techniky, vyžadují účast při řešení těchto otázek atd. Hlavním motivem jejich zájmu je existence reálného nebezpečí ztráty zaměstnání v důsledku modernizace výroby.

V socialismu naopak technologické inovace slouží nejenom ke zvyšování efektivity výroby, ale jsou i prostředkem ke zlepšování celkového postavení pracujících. Výsledky z výzkumu v sovětských závodech jasně ukazují, že vedení závodů spolu s dělníckými organizacemi realizují předem složité přípravné práce, aby se předšlo nežádoucím důsledkům technologických změn. Otázky zavádění nové techniky řeší vedení závodů za účasti stranických, odborových a mládežnických organizací. Nová technologie je zaváděna až po předchozím posouzení a souhlasu dělníků (resp. jejich zástupců). V každém podniku je rozpracován pětiletý plán zavádění technologických inovací a jeho znění znají zástupci odborů. Prakticky všichni dělníci v sovětských závodech v této souvislosti při výzkumu uváděli, že i po zavedení automatizované výroby mají zajištěnu práci a že v případě přechodu na jiné pracovní místo budou vykonávat práci, která je plně uspokojí.

Součástí *třetí kapitoly* je *analýza důsledků technologických změn na závodech*. Je zřejmé, že automatizace má velký vliv především na profesionální faktory; mění se i sociálně ekonomické faktory, ale ty podstatně méně. Autoři na základě mínění dělníků shrnují, že práce v automatizovaných provozech

1. zvyšuje stupeň účasti dělníků na řízení výroby,
2. nesnižuje význam odborové organizace,
3. přináší širší perspektivy mládeži (rozšiřuje sféru výběru profesí, umožňuje zvyšovat kvalifikaci a získávat zajímavou práci),
4. snižuje fyzickou námahu práce a zvyšuje duševní náročnost práce,
5. zvyšuje spokojenost s prací.

Přínosem zvláště pro praxi závodních sociologů či psychologů je *kapitola čtvrtá*, věnovaná *otázkám vztahu automatizace výroby a celkové spokojenosti s prací*. Autoři vycházejí z předpokladu, že zvyšování bohatosti obsahu práce je objektivním před-

pokladem růstu spokojenosti s prací. Faktory, které působí na růst spokojenosti s prací lze rozdělit podle stupně důležitosti zhruba do pěti skupin (od nejvýznamnějších k méně významným): 1. faktory stability práce, vzájemné pomoci a zajímavosti práce, 2. faktory charakterizující bezprostředního vedoucího, 3. mzda, zvyšování kvalifikace, rozvoj schopností a služební postup, 4. pracovní podmínky, 5. „nepřítomnost“ fyzické a duševní náročnosti práce. Znovu se prokázalo, že vyšší spokojenost s prací v automatizovaných provozech není korelována s pracovní mobilitou.

Z hlediska praktického využití je zajímavá i *pátá kapitola* monografie, věnovaná *problémům mezilidských vztahů v průmyslových podnicích*. V její podstatné části jsou rozebírány zvláště neformální aspekty vzájemných vztahů mezi pracovníky v podniku.

V kapitole šesté a sedmé jsou analyzovány *problémy účasti sovětských pracujících na řízení výroby* a je posuzován *význam odborových organizací pro rozvoj sociální aktivity pracujících*. Na rozdíl od předchozích dvou kapitol zde nalezneme obecněji pojaté, teoreticky zaměřené pojednání o základních aspektech účasti pracujících na řízení, jakož i vymezení vlastního problému účasti na řízení. V další části jsou pak uváděny konkrétní výsledky z výzkumu v sovětských závodech. Většina dělníků se domnívá, že pracující by se měli a současně se i mohou podílet na rozhodování o všech otázkách činnosti podniku (preferují účast na řízení v širokém slova smyslu). Ukázalo se, že faktory, které hlavně ovlivňují účast na řízení jsou sociálního charakteru a nesouvisí s faktory technologickými. Zavádění technologických inovací ve výrobě nesnižuje možnosti dělníků podílet se na rozhodování.

Osmá kapitola je věnována *vedoucí úloze komunistické strany a rozvoji technologického pokroku v podnicích*. Autoři zdůrazňují, že jednou z nejdůležitějších sfér činnosti stranických organizací v podnicích je snaha rozvíjet vědeckotechnický pokrok ve výrobě a využívat všech jeho možností v zájmu pracujících. Podrobně je zde věnována pozornost formám a metodám práce stranických organizací, otázkám působení stranických organizací na řešení technologických problémů apod.

O recenzované monografii lze vcelku říci, že přináší bohatý materiál k problémům působení vědeckotechnického pokroku na postavení průmyslových dělníků, na obsah jejich práce, na vztah k práci a k životu a definuje úlohu masových organizací pracujících (zvláště odborů) v období zavádění technologických inovací do výroby. Většina uváděných výsledků silně koresponduje s výsledky získanými československým výzkumným týmem na našich průmyslových závodech. (2) Přestože některé dílčí pasáže monografie víceméně pouze popisují dané jevy, je celková práce cenným materiálem, který zachycuje široké spektrum problémů rozvoje sféry práce v období vědeckotechnické revoluce. Výsledky zcela jednoznačně potvrzují hypotézu přijatou v mezinárodním projektu výzkumu o vlivu společensko-ekonomického systému země na procesy a sociální důsledky automatizace.

Jaroslav Hudeček

(2) Viz například publikaci *Naučno-těchničeskij progress i rabočij klass socialističeských stran*. Praha, ÚFS ČSAV 1976.